

ALLEGATUM V

DOCUMENTA ANTIQUA CIRCA RITUS ORDINATIONUM.

Ritus sacrarum ordinationum, prout eos continet hodiernum Pontificale Romanum, non ab unico fonte derivarunt; sed ex utraque liturgia, *Romana* videlicet antiqua et ea quae *Gallicana* vulgo dicitur, conflati sunt. Gallicana recepta erat in ecclesiis Galliae, Hispaniae, Lusitaniae, Angliae, Italiae Septentrionalis et in ecclesiis Germaniae restauratis post barbarorum incursiones; Romana vigeat Romae ac in reliquis Italiae regionibus. Utriusque vero liturgiae documenta antiqua in triplicem classem distingui possunt, juxta Duchesne, *Origines du culte chrétien*, cap. X.

Est in primis documentum quod refert puram liturgiam Gallicanam, nempe canones liturgici collectionis dictae *Statuta ecclesiae antiqua*, falso saepius vocatae *Concilium Carthaginense IV*.

Sunt deinde documenta quae continent puram liturgiam Romanam, idest sacramentarium dictum *Leonianum*; sacramentarium dictum *Gregorianum*, sed purum, idest eo statu quo ab Hadriano I missum fuit ad Carolum Magnum circa finem saeculi VIII; tandem *Ordines Romani* tres numero, idest *Ordo mss. S. Amandi*, quem primus publicavit Duchesne, *op. cit.*, *Append. in fine*; *Ordo VIII* et *Ordo IX*, quos Mabillonius edidit.

Sunt demum documenta quae utramque liturgiam Romanam et Gallicanam simul admixtam continent, scilicet sacramentarium dictum *Gelasianum* et *Missale Francorum*. In hisce ergo documentis illae caeremoniae et preces quae cum sacramentario Leoniano et Gregoriano puro concordant,

Romanum ordinationum usum exhibent; ceterae vero usum Gallicanum.

Hos ergo textus nostrum est nunc referre (*n. 1006*); et appendicis loco addimus *Ordinem Romanum XIII* seu *Caeremoniale* multo recentius, editum nempe jussu Gregorii X, de ordinatione Romani Pontificis.

In hisce vero documentis referendis, speciali signo (« ») ea notamus quae in hodiernum Pontificale Romanum transierunt. Addimus insuper numeros marginales qui in textibus originalibus desunt, ut ad diversa loca pro opportunitate lectorem remittere possimus. Tandem errores grammaticales qui in textibus originalibus reperiuntur quique sensum non turbant, relinquimus; alios corrigimus in notis, ubi ponimus etiam diversas lectiones in Pontificali Romano, aliasque necessarias aut utiles animadversiones. Ceterum nos ex his documentis eas tantum partes, aliis praetermissis, referimus, quae sacras attinent ordinationes.

I

STATUTA ECCLESIAE ANTIQUA (1).

1. *Can. 2*: Episcopus cum ordinatur, duo episcopi ponant, et teneant « evangeliorum » codicem « super » caput et « cervicem » ejus, et, uno super eum fundente benedictionem, reliqui omnes « episcopi » qui adsunt, « manibus » suis « caput » ejus « tangant » (2).

2. *Can. 3*: Presbyter cum ordinatur, episcopo eum benedicente et manum super caput ejus tenente, etiam omnes presbyteri qui praesentes sunt, manus suas juxta manum episcopi super caput illius teneant (3).

3. *Can. 4*: Diaconus cum ordinatur, solus episcopus qui eum

(1) Maassen, *Geschichte der Quellen*, etc., I, pag. 382, probat hanc collectionem referre disciplinam provinciae Arelatensis circa initium saeculi VI, seu tempore S. Caesarii Arelatensis. Textus prostat in omnibus collectionibus canonum, v. g. apud Hardouin, *Conc.*, I, pag. 975, apud Hinschium, pag. 301, apud Ballerini, inter *Opera s. Leonis M.*, III, col. 653, Migne, *P. L.*, T. LVI, col. 879.

(2) Verbis proinde tantummodo ab hoc canone differt Pontificale Romanum.

(3) Pontificale idem prorsus tradit, licet non iisdem verbis.

benedicit, « manum super caput » illius « ponat, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur ».

4. *Can. 5*: Subdiaconus cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit, « patenam » de episcopi manu accipiat « vacuam », et « calicem vacuum ». De manu vero archidiaconi « urceolum cum aqua » et manile (1) et « manutergium ».

5. *Can. 6*: Acolythus cum ordinatur, ab episcopo quidem doceatur qualiter in officio suo agere debeat. Sed ab archidiacono accipiat « ceroferarium cum cereo », ut sciat se « ad accendenda Ecclesiae luminaria mancipari ». Accipiat et « urceolum vacuum » « ad suggerendum vinum (2) in eucharistiam sanguinis Christi ».

6. *Can. 7*: Exorcista cum ordinatur, accipiat de manu episcopi libellum « in quo scripti sunt exorcismi », dicente sibi episcopo: « Accipe et commenda memoriae et habeto potestatem imponendi manus super emergumentum sive baptizatum sive catechumenum » (3).

7. *Can. 8*: Lector cum ordinatur, faciat de illo verbum episcopus ad plebem, indicans ejus fidem et vitam atque ingenium. Post haec, spectante plebe, tradat ei « codicem de quo lecturus est » dicens ad eum: « Accipe et esto lector verbi Dei (4); habiturus, si fideliter et utiliter impleveris officium, partem cum eis qui verbum Dei ministraverunt » (5).

8. *Can. 9*: Ostiarius cum ordinatur, postquam ab archidiacono instructus fuerit qualiter in domo Dei debeat conversari, ad suggestionem archidiaconi tradat ei episcopus « claves ecclesiae » de altario, dicens: « Sic age quasi redditurus Deo rationem pro his rebus quae his clavibus recluduntur ».

9. *Can. 10*: Psalmista, idest cantor, potest absque scientia episcopi sola jussione presbyteri officium suscipere cantandi, dicente sibi presbytero: *Vide ut quod ore cantas, corde credas; et quod corde credis, operibus comprobas.*

(1) Pontificale: « bacile ».

(2) Pontificale addit: « et aquam ».

(3) Pontificale in plurali: « accipite energumenos, sive baptizatos, sive catechumenos ».

(4) Pontificale: « verbi Dei relatores ».

(5) Pontificale: « officium vestrum . . . qui verbum Dei bene ministraverunt ab initio ».

II.

SACRAMENTARIUM *Leonianum* (1).

Consecratio episcoporum (2).

10. Exaudi, Domine, supplicum preces, « ut quod » nostro « gerendum est ministerio », tua potius virtute firmetur. Per, etc. (3).

11. Suscipe, Domine, quaesumus, munera famuli tui *illius*, et propitius in eodem dona custodi. Per, etc. (4)

12. « Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus pro illo famulo tuo, quem ad pontificalem gloriam promovere dignatus es, quaesumus, Domine, placatus accipias, ut, quod divino munere consecutus est, divinis effectibus exsequatur. » Per, etc.

13. Adesto, misericors Deus, ut quod actum est nostrae servitutis officio, tua benedictione firmetur. Per, etc. (5).

14. « Propitiare, Domine, supplicationibus nostris, et inclinato super hos famulos tuos cornu gratiae sacerdotalis, benedictionis tuae in eos effunde virtutem. Per, etc. ».

15. Deus honorum omnium, Deus (6) « omnium dignitatum, quae gloriae tuae sacratis (7) famulantur ordinibus, Deus, qui Moysen famulum tuum, secreti familiaris affatu, inter cetera coelestis documenta culturae, de habitu quoque indumenti sacerdotalis instituens, electum Aaron mystico amictu vestiri inter sacra jussisti; ut intelligentiae sensum de exemplis priorum caperet se-

(1) Sacramentarium illud, puri ritus romani, saeculo sexto posterius judicat Duchesne, *op. cit.*, pag. 128 sequ., dum multi antiquius reputant. Textum vero ordinum conferendorum damus ex editione fratrum Ballerini, *S. Leonis Opera*, apud Migne, P. L., Tom. LV, col. 113 sequ. Porro in hoc sacramentario non habentur nisi preces in ordinatione juxta Romanam liturgiam adhibitae: alios igitur ritus ex documentis Romanae liturgiae inferius afferendis desumere debes.

(2) Sacramentarium Leonianum supponit plures una simul consecrandos in episcopos, quod Romae non raro evenire poterat, dum Romanum Pontificale supponit unum tantum consecrandum.

(3) Est collecta, quam Pontificale, pluresque Ordines, sic referunt: *Adesto supplicationibus nostris, omnipotens Deus, ut quod humilitatis nostrae gerendum est ministerio, tuae virtutis impleatur effectus.*

(4) Est secreta Missae oratio, quam, paucis mutatis, habet etiam Pontificale.

(5) Est postcommunio, cujus loco aliam habet Pontificale.

(6) Pontificale: « honor omnium dignitatum etc. ».

(7) Pontificale: « sacris ».

cutura posteritas; ne eruditio doctrinae tuae ulli deesset aetati; cum et apud veteres reverentiam ipsa significationum species obtineret, et apud nos certiora essent experimenta rerum, quam aenigmata figurarum. Illius namque sacerdotii anterioris habitus nostrae mentis ornatus est, et pontificalem gloriam non jam nobis honor commendat vestium, sed splendor animorum (1); quia et illa quae tunc carnalibus blandiebantur obtutibus, ea potius quae in ipsis erant intelligenda posebant.

» Et idcirco his famulis tuis, quos ad summi sacerdotii ministerium delegisti (2), hanc, quaesumus, Domine, gratiam largiaris, ut quidquid illa velamina in fulgore auri, in nitore gemmarum, in multimodi operis varietate signabant, hoc in horum moribus actibusque clarescat. Comple in sacerdotibus tuis mysterii (3) tui summam, et ornamentis totius glorificationis instructos, coelestis unguenti fluore (4) sanctifica (5). Hoc, Domine, copiose in eorum caput influat; hoc in oris subjecta decurrat; hoc in totius corporis extrema descendat; ut tui Spiritus virtus et interiora horum repleat, et exteriora circumtegat. Abundet in his constantia fidei, puritas dilectionis, sinceritas pacis (6). Tribuas eis (7) cathedram episcopalem ad regendam ecclesiam tuam et plebem universam (8).

« Sis eis auctoritas, sis eis potestas, sis eis firmitas. Multiplices (9) super eos benedictionem et gratiam tuam, ut ad exorandam semper misericordiam tuam, tuo munere idonei, tua gratia possint esse devoti. Per, etc. »

Benedictio super diaconos.

16. Domine Deus, preces nostras clementer exaudi, ut quae nostro sunt gerenda servitio, tuo prosequaris benignus auxilio, et quos sacris ministeriis exsequendis pro nostra intelligentia credimus offerendos, tua potius electione justifies. Per, etc.

17. Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem, ut

(1) Pontificale: « animarum ».

(2) Pontificale rectius: « elegisti ».

(3) Pontificale: « ministerii ».

(4) Pontificale: « rore »; Missale Francorum: « flore ».

(5) Pontificale hic ponit unctionem capitis, quae Gallicanae, non Romanae est originis (n. 1062).

(6) Hic Pontificale Romanum plura alia addit: *Sint speciosi... consequatur*, ex Missali Francorum (n. 112).

(7) Pontificale addit: « Domine ».

(8) Pontificale: « plebem sibi commissam ».

(9) Pontificale: « Multiplica ».

super hos famulos tuos, quos ad officium diaconii vocare dignatur, benedictionem gratiae suae clementer effundat, et consecrationis indultae propitius dona conservet ». Per, etc. (1)

18. Deus, consolator (2) sacrarum magnifice dignitatum, quaesumus ut hos famulos tuos quos ad officium levitarum vocare dignaris, altaris sancti ministerium tribuas sufficienter implere, cunctisque donis gratiae redundantes, et fiduciam sibi tuae majestatis acquirere, et aliis praebere facias perfectae devotionis exemplum. Per, etc.

19. Adesto, quaesumus, omnipotens « Deus, honorum dator, ordinum distributor, officiorumque dispositor (3). Qui in te manens innovas omnia, et cuncta disponens (4) per Verbum, Virtutem Sapientiamque tuam Jesum Christum, Filium tuum, Dominum nostrum, sempiterna providentia praeparas, et singulis quibusque temporibus aptanda dispensas. Cujus corpus, Ecclesiam tuam (5), coelestium gratiarum varietate distinctam, suorumque connexam distinctione membrorum, per legem totius mirabilem compagis unitam (6), in augmentum templi tui crescere dilatarique largiris; sacri muneris servitutum trinis gradibus ministrorum nomini tuo militare constituens, electis ab initio Levi filiis, qui mysticis (7) operationibus domus tuae fidelibus excubiis permanentes, hereditatem benedictionis aeternae sorte perpetua possiderent. Super hos quoque famulos tuos, quaesumus, Domine, placatus intende, quos tuis sacrariis (8) servituros, in officium diaconii (9) suppliciter dedicamus. Et nos quidem, tanquam homines, divini sensus et summae rationis ignari, horum vitam, quantum possumus, aestimamus. Te autem, Domine, quae nobis sunt ignota, non transeunt, te occulta non fallunt. Tu cognitor peccatorum, tu scrutator es animorum, tu veraciter in eis coeleste potes adhibere iudicium, et vel indignis donare quae poscimus (10). Emitte in eos,

(1) Pontificale unam orationem: *Oremus, fratres charissimi, ex n. 17 et 16 conflatam habet, paucis mutatis.*

(2) Lege: « conlator ».

(3) Pontificale: « ordinumque distributor, atque officiorum ».

(4) Pontificale: « disponis ».

(5) Pontificale: « Ecclesiam videlicet tuam ».

(6) Pontificale: « Per legem mirabilem totius compaginis unitam ».

(7) Pontificale: « in mysticis ».

(8) Pontificale: « sacris altaribus »; Sacramentarium Gelasianum et Missale Francorum: « sacris ».

(9) Pontificale: « diaconatus ».

(10) Pontificale: « Tu cognitor es secretorum, tu scrutator es cordium; u horum vitam caelesti poteris examinare iudicio, quo semper praeva-

Domine, quaesumus, Spiritum Sanctum, quo, in opus ministerii (1) deliter exsequendi, munere septiformi tuae gratiae (2) roborentur. Abundet in eis totius forma virtutis, auctoritas modesta, pudor constans, innocentiae puritas et spiritualis observantia disciplinae. In moribus eorum praecepta tua fulgeant, ut suae castitatis exemplo imitationem sanctae plebis acquirant, et bonum conscientiae testimonium praeferentes, in Christo firmi et stabiles perseverent, dignisque successibus de inferiori gradu per gratiam tuam capere potiora mereantur. Per etc. ».

Consecratio presbyteri.

20. « Oremus, dilectissimi, (3) Deum Patrem omnipotentem, ut super hos famulos suos, quos ad presbyterii munus elegit, coelestia dona multiplicet, quibus (4) quod ejus dignatione suscipiant, ejus exsequantur auxilio. Per, etc. » (5).

21. « Exaudi nos, Deus salutaris noster (6), et super hos famulos tuos benedictionem sancti Spiritus, et gratiae sacerdotalis effunde virtutem, ut quos tuae pietatis aspectibus offerimus consecrandos, perpetua muneris tui largitate prosequaris. Per, etc. ».

22. « Domine sancte, Pater omnipotens, aeternae Deus, honorum omnium, et omnium dignitatum quae tibi militant distributor (7), per quem proficiunt universa, per quem cuncta firmantur, amplificatis semper in melius naturae rationabilis (8) incrementis per ordinem congrua ratione dispositum; unde sacerdotales gradus et officia (9) levitarum sacramentis mysticis instituta creverunt, ut cum Pontifices summos regendis populis praefecisses, ad eorum societatis et operis adjumentum sequentis ordinis viros et secundae dignitatis eligeres. Sic in eremo per septuaginta virorum pru-

les, et admissa purgare, et ea quae sunt agenda concedere ». Deinde Pontificale ponit impositionem manuum episcopi super caput ordinandi.

(1) Pontificale : « Emitte in eos, quaesumus, Domine, Spiritum Sanctum, quo in opus ministerii tui, etc. »

(2) Pontificale : « Septiformis gratiae tuae munere ».

(3) Pontificale : « Oremus, fratres charissimi, etc. ».

(4) Pontificale : « multiplicet, et quod ».

(5) Pontificale : « ipsius consequantur auxilio ». Durante hac invocatione juxta Pontificale episcopus et presbyteri tenent manus dexterarum extensas super ordinandos.

(6) Pontificale : « Exaudi nos, quaesumus, Domine Deus noster, etc ».

(7) Pontificale : « honorum auctor et distributor omnium dignitatum ».

(8) Pontificale : « rationalis ».

(9) Pontificale : « et sacerdotales gradus atque officia ».

dentum (1) mentes Moysi spiritum propagasti, quibus ille adiutoribus usus in populo, innumeras multitudines facile gubernavit. Sic in Eleazaro et Ithamar, filiis Aaron (2), paternae plenitudinis abundantiam transfudisti, ut ad hostias salutare et frequentioris officii sacramenta sufficeret meritum (3) sacerdotum. Hac providentia, Domine, Apostolis Filii tui, doctores fidei comites addidisti, quibus illi orbem totum secundis praedicatoribus (4) impleverunt. Quapropter infirmitati quoque nostrae, Domine, quaesumus, haec adjumenta largire, qui quanto » magis « fragiliores sumus, tanto his pluribus indigemus. Da, quaesumus, Pater (6), in hos famulos tuos, presbyterii dignitatem. Innova in visceribus eorum spiritum sanctitatis. Acceptum a te (5), Deus, secundi meriti munus obtineant, censuramque morum exemplo suae conversationis insinuent. Sint probi (7) cooperatores ordinis nostri. Eluceat in eis totius forma justitiae, ut bonam rationem dispensationis sibi creditae reddituri, aeternae beatitudinis praemia consequantur. Per, etc. ».

III.

SACRAMENTARIUM *Gregorianum.*

[23. Sacramentarium hujusmodi, prout ab Hadriano Papa Carolo Magno donatum est, ea omnia et sola continet relate ad ordines, quae sacramentarium Leonianum supra citatum. Unde a textu afferendo abstinemus. De minoribus ordinibus, incluso etiam subdiaconatu, utrumque sacramentarium tacet. Plurima autem extant ejusdem sacramentarii exemplaria tum manuscripta, tum deinde impressa, quae ritum ordinationum referunt, non jam secundum puram liturgiam Romanam antiquam, sed acceptis incrementis ex liturgia Gallicana. Haec additamenta sunt ea quae referunt sacramentarium dictum Gelasianum et Missale Francorum, de quibus infra. Cf. Duchesne, *op. cit.*, p. 337, 2°, et pag. 141 sequ.]

(1) Pontificale : « prudentium ».

(2) Pontificale : « Sic et in Eleazarum et Ithamarum filios ».

(3) Pontificale rectius : « ministerium sufficeret ».

(4) Pontificale « praedicationibus ».

(5) Pontificale : « omnipotens Pater ».

(6) Pontificale : « sanctitatis, ut acceptum ».

(7) Pontificale : « providi ».

IV

ORDO ROMANUS EX MANUSCRIPTO SANCTI AMANDI (1).

Ordo qualiter in sancta atque apostolica sede, idest beati Petri ecclesia, certis temporibus ordinatio fit quod ab orthodoxis patribus institutum est, id est mense primo, IIII, VII, X, hoc est in XII lectiones.

24. Primitus enim, secunda feria in ebdomada, quando XII lectiones debent fieri, vocat pontifex electos, et iurant ante eum super reliquias sanctorum, adstante primicerio et secundicerio et archidiacono et archipresbitero et cui voluerit, de III capitula (2) quod canones prohibent. Deinde III feria, statio in ecclesia sanctae Dei Genetricis Mariae; et procedunt electi seu et omnis clerus, sicut mos est, hora VI. Et inchoat scola antiphona ad introitum. Et psallit sacerdos secundum consuetudinem ad altare et dicit *Dominus vobiscum*, et *Oremus*; et Diaconus, *Flectamus genua*, et post paululum: *Levate*. Et dicit sacerdos orationem et respondeant omnes *Amen*. Et stant aelecti in presbyterio induti planitas. Deinde ascendit scriniarius (3) in ambonem et dicit: *Innomine Domini Nostri Jesu Christi. Si igitur est aliquis qui contra hos viros aliquid scit de causa criminis, absque dubitatione exeat et dicat; tanto memento communionis suae* (4). Et hoc tertio repetit et descendit de ambone. Et psallit subdiaconus et legit lectionem; et sequitur responsorium. Et ipso completo psallit iterum sacerdos et dicit *Oremus* et sequitur oratio, lectio et responsorium; deinde evangelium, et complent missa sicut mos est.

25. VI feria veniente, stacio ad Sanctos Apostolos. Et procedunt omnes tam clerus quam et electi, hora VI. Post antiphonam ad introitum psallit sacerdos et dicit orationem. Et iterum scriniarius in ambone sicut supra et dicit ut supra tertio. Deinde legitur lectio et sequitur responsorium et cetera; et complent missa.

(1) Textus ex Duchesne, *Op. cit.*, *Appendice*, p. 458 sequ.; qui scriptor codicem assignat saeculo IX, liturgiam vero eam esse ait quae Romae vigeat sub finem saeculi VIII (*ibid.*, pag. 142).

(2) Lege: « IIII capitula ». Quoniam fuerint haec quatuor capitula, vide in nostro Tractatu n. 188, et infra, n. 34, hujus Allegati.

(3) Id est notarius.

(4) Hanc monitionem servavit Pontificale in ordinatione diaconi: habet vero, non *communionis suae*, sed *conditionis suae*, minus recte. Sensus autem illorum verborum: *Tanto* etc., hic est: Memento communionis tuae, qua privaberis, falsam accusationem proferens.

26. Sabbato autem veniente in XII lectiones, statio ad beatum Petrum apostolum. Procedit pontifex hora VII et omnis clerus, tam presbyteri quam diaconi et electi. Deinde quando jubet pontifex inchoat scola antiphonam et introitum, et procedit pontifex de sacrario (1), et diaconi, et cereostata, sicut mos est; et osculato altare psallit ad sedem, sicut mos est. Et dum compleverit scola *Kyrie eleison*, dicit pontifex *Dominus vobiscum*; dein *Oremus*; et diaconus *Flectamus genua*; et post paululum *Levate*. Et dat pontifex orationem et legitur lectio et sequitur responsorium. Similiter facit per omnes lectiones. Et sequitur benedictio et Apostolo et tracto. Ipsa expleta stant aelecti in presbyterio, induti dalmaticas et campages in pedibus. Et vocat pontifex vocae magna unumquemque per nomina ipsorum ad sedem, et dicit: *Talis presbyter regionis tertiae titulo tale, ille*. Et descendat diaconus et ducit unumquemque ad sedem pontificis, et statuit eos ante aeam, sicut vocati sunt ab ipso, vestiti omnes dalmaticas et campages, stantes inclinato capite. Et dat pontifex orationem sicut continet in Sacramentorum.

27. Ipsa expleta, descendunt ipsi qui presbyteri futuri sunt ante altare, et diaconi qui ordinati sunt stant ad latus pontificis iuxta sedem. Et archidiaconus induit orarios et planitas ad presbiteros, stans ante altare, et iterum ducit eos ante pontificem, et accipiunt orationem presbiteri (2) ab ipso. Ipsa expleta, ducit eos archidiaconus osculando per ordinem episcopos, deinde presbiteros; et stant in caput, supra omnes presbiteros, per ordinem, sicut vocati sunt a pontifice, eodem die. Deinde offerunt pontifici ante omnes presbiteros et communicant similiter eodem die ante omnes. Et accipit unusquisque a pontifice firmata oblata de altare, unde et communicat XL diebus (3).

28. Missa expleta, sint parati mansionarii de titulis ipsorum cum cereostata et thimiamateriis; et procedunt de Ecclesia beati Petri aepi (4) unusquisque in titulo suo, habens unusquisque pa-

(1) Id est sacrario, vulgo sacristia, quae in antiqua ecclesiarum forma erat prope ingressum ecclesiae. In ea RR. PP. sacra facturi vestes quibus in sacrificio uterentur, induebant, et inde solemniter ad altare procedebant.

(2) Lege: *presbyterii*.

(3) Scilicet ordinatus a R. P. ordinatore recipiebat oblata consecrata et ex eisdem communicabat per quadraginta dies, immittendo scilicet particulam ex accepta prius oblata in calicem a se consecratum; quo exprimebat suam cum ordinatore communionem et sacerdotii ac sacrificii unitatem. Deinde quadraginta dies reductos fuisse ad octo dies, vide infra, n. 40, in fine.

(4) Lege: *apostoli*.

ranymfam presbiterum secum ; et stratores missi a Pontifice duo ante eum euntes et tenentes caballo cum freno hinc et inde, et clamant voce magna : *Tali presbitero talis sanctus elegit !* Et respondent mansionarii ipsum usque in titulo ipsius. Et vadit post eum sacellarius ipsius, faciendo aelimosinam. Et cum pervenerit ad ecclesiam, ponitur sedes latus altare, et habet ibilicentiam sedere eodem die et in vigilia paschae tantum et dicere *Gloria in excelsis Deo*. Similiter paranimfus presbyter stat a latere ipsius et legit evangelium in ambone. Deinde presbiter supra dictus est (1) facit missa. Et completa ea, aegreditur de ecclesia et epulat cum amicis suis. In alia vero diae defert pontifici presbyter X cerea similiter et archiepiscopo.

29. Similiter et diaconi habent stratores dominicos duos, qui antecedunt eos clamando et dicendo : *Tali diacono sanctus Petrus elegit !* Et respondit cunctus clerus, qui eum sequitur, similiter usque in domum suam. Et ipse aepulat cum amicis suis.

V

ORDO ROMANUS VIII MABILLONII (2).

I. Quomodo in Sancta Romana Ecclesia acolythi ordinentur.

30. Dum Missa celebrata fuerit, induunt clericum illum planetam et orarium. Dumque venerit episcopus, aut ipse dominus apostolicus ad communicandum, faciunt eum venire ad se, et porrigit in ulnas ejus sacculum (3) super planetam, et prosternit se in terram cum ipso sacco, et dat ei orationem sic : *Intercedente beata et gloriosa semperque virgine Maria, et beato apostolo Petro, salvet, et custodiat, et protegat te Dominus. Amen.*

31. Et si ad subdiaconatus officium voluerit eum provocare, adducitur ad medium, et jurat coram sancta Christi evangelia de quatuor capitula secundum canones ; et tunc porriget ei archidiaconus vel episcopus calicem sanctum in ulnas foras pla-

(1) Idest *supradictus*.

(2) Textum damus ex reeditione Mabillonii apud Migne, P. L., T. LXXVIII, col. 999, sequi. Juxta Duchesne, l. c., pag. 141, invenitur in codicibus saeculi IX ; sed ritus in eodem descripti multo antiquiores habendi sunt.

(3) Hujusmodi sacculus erat ad recipiendam et deferendam eucharistiam ; quod officium olim erat acolythorum. Nimirum acolythus hujusmodis sacculos in Missa pontificia gestare solebat ad excipiendas oblationes consecratas tum quae in Missa confringebantur ad fidelium communionem, tum quae fermenti nomine ad titulos mittebantur.

neta ; et se in terra prosternit, et dat ei orationem, ut supra diximus.

32. Et si ad diaconatus ordinem voluerit eum provocare, dum introitus Missae inchoatur, ipse subdiaconus indutus tunicam albam et tenens orarium suum (1) in manu, stat ante rugas altaris. Non dicitur tunc : *Kyrie eleison*, sed completo introitu, dat orationem episcopus et legitur Apostolus ad Timotheum : *Fratres, diaconos esse oportet pudicos, non bilingues, usque in finem : Quae est in Christo Jesu Domino nostro.*

Et psallitur Gradale. Deinde exiit ipse subdiaconus planeta a diacono. Tunc episcopus dicit : « *Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem ut super hunc famulum tuum, quem ad » sacrum ordinem « dignatur assumere, benedictionis suae gratiam clementer effundat, eique donum consecrationis » indulgeat, per quod eum ad praemia aeterna perducat* (2). Et tunc schola initiat : *Kyrie eleison*. Et prosternit se episcopus ante altare, et post eum ipse subdiaconus ; et expleta litania, surgent a terra, et statim dat ei orationem consecrationis (3). Dum vero consecratus fuerit, dat osculum episcopo et sacerdotibus, et stat ad dexteram episcoporum jam indutus dalmatica.

33. Si vero voluerit eum consecrare ibi ipsum presbyterum, tenens eum archidiaconus ducit foras rugas altaris, exiit eum dalmatica, et sic eum induit planeta, et ducit iterum ad episcopum. Et tunc aliam illi dans orationem, consecrat eum presbyterum, dans osculum episcopo vel ceteris sacerdotibus, et stat in ordine presbyterorum, et dicitur : *Alleluia*, vel tractus et Evangelium, et quod sequitur, et completur Missa ordine suo.

II. Item quomodo episcopus ordinatur.

34. Dum a civitate et loco episcopus fuerit defunctus, a populo civitatis eligitur alius, et fiet a sacerdotibus, clero et populo decretus, et veniunt ad dominum apostolicum, adducentes secum et suggestionem, hoc est rogatorias litteras ut eis episcopum consecret, quam secum deportati sunt. Tunc dominus apostolicus praecipit sacellario vel numinculatori, ut eum ad archidiaconum dirigat, et eum inquirat de quatuor capitulis secundum canones, idest arsenochita, quod est masculo ; pro ancilla Dei sacrata, quae a Francis nonnata dicitur ; pro quatuor pedes ; et pro muliere

(1) Nempe stolam.

(2) Cf. supra, n. 17.

(3) Hanc habes, n. 19.

viro alio conjuncta; aut si conjugem habuit ex alio viro, quod Graecis dicitur *deuterogamia* (1). Et dum nulli horum ipse vir conscius fuerit, Evangelii ad medium deductis, jurat ipse electus archidiacono. Et post haec tradito subdiacono, pergit cum praefato electo apud aulam beati Petri apostoli, ibique in ejus sacratissimum corpus confirmat quod non cognovisset superius nominata capitula. Alio vero die nuntiatur ab archidiacono sicut actum est.

35. Tunc dominus apostolicus induit se palleum, et sedet in sede; advocans ad se episcopos vel presbyteros, jubet eos sibi consedere. Stante autem universo clero, praecipit vero sacellario suo, ut plebs civitatis ingrediatur. Ille dum perrexit eos introducendum, eligit ex illis, idest ex sacerdotibus, personam qui rationem reddat, dum fuerit interrogatus. Et dum fuerint introducti, interrogantur a domno apostolico sic: *Quid est, fratres, quod vos fatigastis?* Illi respondent: *Ut nobis, Domine, concedas patronum.* Respondet dominus apostolicus: *Habetis vestrum?* Respondent: *Habemus. Quo honore fungitur?* Respondent: *Diaconus, presbyter, aut quod fuerit* (2). Interrogantur: *Quantos annos habet in diaconato aut presbyterato?* Respondent quantos et quomodo. Dominus apostolicus dicit: *De ipsa ecclesia est an de alia?* Respondent: *De ipsa.* Et si dixerint de alia, dicit dominus apostolicus: *Dimissoriam habet ab episcopo suo?* Respondent: *Habet*, et mox offerunt eam. Dominus apostolicus dicit: *Conjugem habuit? disposuit de domo sua?* Respondent: *Disposuit.* Dominus apostolicus dicit: *Quid vobis complacuit de eo?* Respondent: *Et castitas, hospitalitas, benignitas, et omnia bona quae de eo sunt prolata.* Dominus apostolicus dicit: *Videte, fratres, ne aliquam promissionem fecisset vobis: scitis quod simoniacum et contra canones est.* Respondent: *Absit a nobis.* Dominus apostolicus dicit: *Vos videritis.* Et iterum dicit: *Habetis decretum?* Respondent: *Habemus.* Et dum eum offerunt, jubet sacellario ut relegatur. Et dum relectus fuerit, jubet dominus apostolicus introducere electum.

36. Dum vero introductus fuerit electus, et subdiaconus a longe tertia vice se in terra prosternet, tunc dominus apostolicus ora-

(1) De primis quator capitulis vide supra n. 24, not. 2. Ultimum inquisitionis caput est de bigamia, et indicatur nominatim casus bigamiae fictitiae de quo in nostro Tractatu n. 385.

(2) In episcopum presbyter aut diaconus debebat ex regula eligi; sed inferior clericus, imo et laicus, poterat *postulari*, prouti canonistae postea dixerunt: tandem inductum fuit ut et subdiaconus posset libere cligi et sine dispensatione admitti.

tionem dicit sic: *Protegat nos Dominus.* Respondent omnes: *Amen.* Dominus apostolicus interrogat eum: *Quid te fatigasti, frater?* Respondet: *Ad quod non sum dignus isti confamuli mei me adduxerunt.* Et dicit: *Quo honore fungeris?* Respondet: *Diaconi aut presbyteri*, vel quod est. Et interrogat eum dominus apostolicus: *Quantos annos habes in diaconato, aut in presbyterato?* Respondet quantos. Iterum interrogat eum dominus apostolicus: *Habuit conjugium, et de domo tua disposuisti?* Ille respondet si habuit aut non, et quia de domo sua disposuit. Item interrogatur a domno apostolico si aliquam dationem aut promissionem fecisset. Respondet: *Absit.* Iterum dominus apostolicus interrogat eum: *Quales codices in Ecclesia tua leguntur?* Respondet: *Octateuchum, Regnorum, Prophetarum, Actuum apostolorum, Evangelium, et Apostolum.* Dominus apostolicus interrogat: *Nosti canones?* Respondet: *Doce nos, Domine.* Dicit dominus apostolicus: *Ordinationem si feceris, aptis temporibus fac, idest primi, quarti, septimi, et decimi mensis. Bigamos aut curiales ad sacros ordines ne promoveas: attamen dabitur tibi edictum de scrinio, quomodo debeas conversari.* Tunc praecipit archidiacono dominus apostolicus, et relet petitionem, quam ipse electus a populo domno apostolico obtulerat. Et dum relecta fuerit, dicit dominus apostolicus: *Quomodo vota omnium in te conveniunt? Hodie te abstineris, et crastino, si placuerit Deo, consecrandus eris.* Respondet archidiaconus: *Jussisti Domine.* Et dat dominus apostolicus ipso electo osculum, et egredientur foras.

37. Alia vero die, quod est dominica, procedit dominus apostolicus in ecclesia, ibique episcopi et presbyteri cum eo, et ceteri ordines clericorum constituunt; et ingreditur dominus apostolicus secretarium, et jubet scholam psallere. Et procedit de sacratio cum omni decore in ecclesia ipsa, sicut mos est. Completo vero introitu, non dicunt tunc: *Kyrie eleison*, sed mox dominus apostolicus dat orationem. Deinde dicitur apostolus ad Timotheum: *Charissime, fidelis sermo, si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat et cetera.* Et dum psallitur gradale, egredia- tur archidiaconus cum acolythis et subdiaconis, et induit eum dalmatica, planeta et campobus (1) et introducit eum. Dumque introductus fuerit, vocet eum dominus apostolicus: *Clerus et plebs consentiens civitatis tal. cum adjacentibus parochiis suis elegerunt sibi illum talem diaconum vel presbyterum episcopum consecrari. Oremus itaque pro eodem viro, ut Deus et Dominus noster Jesus Christus tribuat ei cathedram episcopalem ad regendam eccle-*

(1) Lege: *compagis.*

siam suam et plebem universam. Deinde schola incipit: *Kyrie eleison* cum litaniam. Prostratus dominus apostolicus cum sacerdotibus et ipso electo in terra ante altare, completa litaniam, surgent, et tunc benedicent eum (1). Et benedictione expleta, dat osculum dominus apostolicus, et tenens eum archidiaconus deportat eum, et sic dat osculum episcopis et presbyteris. Et tunc jubet eum dominus apostolicus supra omnes episcopos sedere, et dum sederit, dicitur: *Alleluja*, deinde evangelium et expletur Missa.

38. Dum vero venerit ad communicandum, dominus apostolicus porrigit ei formatam atque sacratam oblationem, et eam suscipiens episcopus ipse ex ea communicat super altare, et sibi caeterum ex ea reservat ad communicandum usque ad dies quadraginta, et postmodum ex praecepto domni apostolici communicat omnem populum.

VI.

ORDO ROMANUS IX MABILLONII (2).

De gradibus Romanae Ecclesiae.

39. Primum, in qualicumque schola reperti fuerint pueri bene psallentes, tolluntur inde et nutriuntur in schola cantorum, et postea fiunt cubicularii. Si autem nobilium filii fuerint, statim in cubiculo nutriuntur. Ex hac accipient primam benedictionem ab archidiacono ut liceat eis super linteum vellosum sedere, quod mos est ponere super sellam equi. Dein, sicut Sacramentorum codex continet, quando et ubi libitum fuerit, usque in subdiaconatus officium ordinantur; diaconi vero atque presbyteri numquam nisi in publica ordinatione. Fit enim conventus populi, et congregatio regionum primum ad sanctum Adrianum, et inde pergit Pontifex una cum populo, praecedente solito apparatu, idest cruces, thuribula, vel tale usque ad sanctam Mariam ad praesepem. Accedente pontifice ad altare, schola cantorum repetit litaniam, dein introitum, et pontifex dicit: *Oremus*, et diaconus: *Flectamus genua*. Post collectam ascendit lector in ambonem, et elevata voce, legit lectionem de quarta feria et sequitur Gradale. Dein dicit Pontifex: *Dominus vobiscum*. Diaconus ut supra.

(1) Lege: *benedicet eum*.

(2) Textum damus ex Migne, *l. c.*, col. 1003 sequi. De aetate ac praestantia hujus Ordinis fere eadem dicenda sunt quae de praecedenti; paulo tamen recentius videtur.

Post collectam ascendit lector (1) in ambonem, et elevata voce legit brevem in auribus populi, sic continentem: *Cognoscat fraternitas vestra quia illi et illi vocantur in tali officio. Si quis habet contra hos viros aliquam querelam, exeat confidenter propter Deum, et secundum Deum et dicat. Memor sit tamen omnino communionis suae* (2). Quod si nullus contradictor extiterit, sequitur lectio et responsum.

40. Post haec advocantur sursum et statuuntur in sinistra parte altaris, usquedum pontifex Missam percompleat. Dein advocantur feria VI ad sanctos apostolos eo tenore ut supra. Sabbato vero egreditur pontifex ad sanctum Petrum, et universae regiones cum eo litaniam canendo. Ingrediente Papa in sacrarium, ipsi praestolantur adventum ejus in presbyterio. Schola cantorum canit introitum, et pontifex dat orationem. Subdiaconi legunt lectionem, et cantatur Gradale, expectantes illi qui benedicendi sunt sub ambonem, donec quinque lectiones compleantur. Deinde apostolicus legit ipse advocationis brevem coram populo, et stant parati singulorum ministri cum indumento, donec archidiaconus veniat, et singulis singula sua manu tribuat. Post haec autem descendit archidiaconus, innuente pontifice, et dat uni ex ipsis manum, caeteri vero sequuntur eum, et ascendunt ad altare, et prosternunt se pontifex cum ipsis in orationem, clero interim canente litaniam. Surgentes autem ab oratione, pontifex stat in sede sua, singillatim imponens manus capitibus eorum, et benedicit eos. Accedens autem archidiaconus tollit orarios de confessione (3), qui de hesternae die repositi sunt ibi, imponit super eos, et pontifex induit eos planetis et stant induti. Diaconilia indumenta tollunt, qui diacones esse debent de medio eorum, et complentur benedictiones eorum qui presbyteri ordinantur; et tunc descendunt in presbyterium, et statim unus ex novitiis diaconibus legit evangelium, et ad ipsam Missam ministrant, unusquisque secundum officium suum. Tollit vero pontifex oblatas integras, et dat singulis novitiis presbyteris, et inde communicantur usque dies VIII (4).

(1) Id est notarius, qui in Ordine Romano Sancti Armandi appellatur *scriniarius* (n. 24); *lector* haec non tam dicitur ex ordine lectoratus, quam ex munere legendi. Cf. Duchesne, *op. cit.*, cap. X, § 3, 2°.

(2) Cf. supra, n. 24, not. 4.

(3) Id est a sepulchro S. Petri. Super altare confessionis seu tumuli S. Petri de hesternae die per totam noctem (n. 46) repositae fuerant stotae imponendae ordinandis, et ex eo archidiaconus illas desumebat. Cur autem sepulchrum S. Petri confessionis nomine significatum sit et adhuc significetur, non satis constat.

(4) Vide supra n. 27, n. 3.

41. Expletis omnibus, Missa rite completa, stant regiones paratae ad singulos titulos pertinentes cum candelabris et thuribulis, ut proprium suscipiant sacerdotem. Pontifex autem donat eis sacerdotalia indumenta, et ministeria Missae, aurum vel argentum, vinum, frumentum et oleum. Egredientes autem de basilica sancti Petri, praecedent unumquemque vel triginta candelabra cum thuribulis. Ipse sedet super equum album: praecedens et subsequens populus canit ei laudem. Similiter autem feminae diaconissae et presbyterissae quae eodem die benedicuntur (1). Plateae autem civitatis unde transituri sunt, coronantur lauro et palliis, et cum tanta gloria ad statutos titulos deducunt proprios sacerdotes, et ipse facit eis illa die convivium.

42. Episcopi autem omni tempore benedicuntur; nunc vero mos est ut nocturno tempore benedicantur. Secunda namque incisione, idest lectione sexta egreditur pontifex de ecclesia S. Petri et ascendit monasterium S. Martini, quod sub tegna ipsius ecclesiae situm est, simpliciter cum reliquo clero incedens, et stat foris ostium oratorii. Schola cantorum incipit introitum. Postea dicit Pontifex: *Gloria in excelsis Deo*. Sequitur oratio et exeuntes ab altare unus presbyter et alter diaconus, induunt eum vestimenta pontificalia, in primis linea et cingulo, dein anagolagium (2) grande, postea dalmatica minore, et cingulo, brachiale et orarium brevem, deinde dalmatica majore, clero interim canente responsorium: *Immola Deo*, tractum: *Qui seminat*, evangelium: *Misit illos binos ante faciem suam*. Et tunc advocatur in basilicam presbyter a dextris ejus, et diaconus a sinistris. Ipse vero inclinato capite in medio eorum incedit, usque dum veniat ante altare. Tunc exuuntur casula, et induit eum pontifex planeta et legit brevem hunc modum continentem: *Cives, inquit, nostri elegerunt sibi illum pastorem. Oremus itaque pro hoc viro, et Deus omnipotens infundat in eo gratiam Spiritus sui, et dignus habeatur ad cathedram episcopalem regendam*. Et respondetur a schola: *Christe audi nos*, et canunt litaniam. Et tunc accedit propius ad altare, subnixo capite. Pontifex vero ponet manum super caput ejus, et dicit unam orationem in modum collectae, alteram eo modulamine quo solet contestata (3) cantari, et sedet pontifex in sella sua.

(1) Idest uxores diaconorum et presbyterorum noviter ordinatorum (n. 127). Haec beneditio secumferebat votum castitatis, quo eae mulieres deinceps tenebantur.

(2) *Anagolagium* vel *anagolaium* vel *anabologium*, ut alias legitur, est amictus. Adverte amictum heic poni super albam (lineam) et cingulum, uti Maronitis presbyteris mos est etiam nunc.

(3) Id est *praefatio*: vox gallicanae liturgiae.

Ipse vero osculatur pedem ejus, et suscipitur ad pacem, et sic consummatur consecratio illius. Et ipso die, ubicumque apostolicus Missam celebrat, de manu ejus communionem accipiat.

43. Summus namque pontifex quando benedicitur, eligitur unus de cardinalibus, de quacumque titulo fuerit, tantum ut a praedecessore sit pontifice ordinatus aut presbyter aut diaconus; nam episcopus esse non poterit (1). Egrediturque cum eo universus clerus vel populus ad basilicam S. Petri. Ingressus vero sacratarium, induitur indumenta pontificalia, et veniens ad confessionem S. Petri, prosternit se in orationem, schola canente introitum: *Eligit te Dominus*. Surgens vero ascendit ad altare, et prosternit se in orationem, et omnis clerus cum eo. Postea erigitur ab episcopis, et statuitur inter sedem et altare; et tenet evangelium super caput vel cervicem ipsius. Et accedit unus episcopus et dat orationem super eum, et recedit, et alter similiter. Accedit tertius et consecrat illum. Archidiaconus autem imponit ei pallium, et tunc inter archidiaconum et diaconum elevatur in sede. Stans vero in gradibus ipsius sedis, elevata voce dicit: *Gloria in excelsis Deo*. Post haec, data pace, schola cantorum canit ei laudem, et patroni regionum similiter. Celebrat igitur ipse Missam per ordinem, et communicat omnes. Peracta Missarum solemnitate, praecedit et subsequitur eum omnis apostolicus apparatus, et statuuntur acies dextra laevaue; ipse vero incedit in medio constipatus agmine sacerdotum, et omnes scholae flagitant ab eo benedictionem: quo benedicente, respondent ei omnes cum strepitu: *Amen*.

44. Ingressus in sacratarium, jam tunc sedet in sella apostolica. Egrediens inde, cum ad inferiores gradus S. Petri descendit, ibi stat equus vel sella praecessoris pontificis et ad sedendum paratus. Et accedunt patroni regionum, uno incipiente caeteris respondentibus, in hunc modum canunt ei laudem: *Dominus Leo Papa, quem S. Petrus elegit in sua sede multis annis sedere* (2). Hoc

(1) Ex his apparet tunc temporis episcopum eligi non potuisse in Romanum Pontificem, sed presbyterum aut diaconum. Ad rem Duchesne, l. c., 4°: « C'était toujours un diacre ou un prêtre de Rome, plutôt un diacre qu'un prêtre. Avant les dernières années du IXe siècle, aucun évêque ne fut promu à la papauté. On sait assez à quels désordres et à quelles controverses donna lieu le cas de Formose, évêque de Porto avant d'être élu Pape. Au Xe siècle, les infractions à la règle ancienne se produisirent plusieurs fois: elle cessa dès lors d'être considérée comme obligatoire ». Utrum vero diaconus, electus ad summum pontificatum, antequam consecrationem episcopalem reciperet, ordinaretur necne presbyter, vide in nostro Tractatu n. 24 sequ.

(2) Videtur agi de Leone III, (795-816).